

УДК 330.342.24:339.5.9

**МІЖНАРОДНЕ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ
СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ****Поляков М.В., к.е.н.***Національний університет водного господарства і природокористування*

Стаття присвячена дослідженню глобалізаційних процесів у сфері науки, освіти, інновацій. Метою роботи є визначення особливостей формування міжнародного інституціонального середовища становлення економіки знань та характеристика ролі міжнародних організацій у цьому процесі. У статті уточнено розуміння міжнародного інституціонального середовища, яке створюється міжнародними організаціями і міжнародно-правовими інститутами. Узагальнюючи існуючу теоретичну базу, досліджено роль міжнародних організацій у сучасній світогосподарській системі. Акцентовано увагу на діяльності ООН, її спеціалізованих установ (ЮНЕСКО, ЮНІДО, ЮНКТАД, Всесвітньої організації інтелектуальної власності тощо). Проаналізовано діяльність Світового банку, Організації економічного співробітництва і розвитку, Світової торговельної організації, міжнародних патентних організацій, Міжнародної організації по стандартизації. Визначено коло міжнародних асоціацій, які приймають участь у інституціоналізації економіки знань (асоціація винахідників, університетів, академічного співробітництва, менеджменту знань та ін.). Формуванню міжнародного інституціонального середовища становлення економіки знань сприяють різноманітні типи галузевих міжнародних організацій (ради, форуми, федерації, інститути, агентства, товариства, спілки). На підставі проведеного аналізу, охарактеризовано роль міжнародних організацій у формуванні інституціонального середовища економіки знань та визначено напрями підвищення їх ефективності.

Ключові слова: економіка знань, інститути, глобалізація, міжнародні організації, міжнародна політика, міжнародне інституціональне середовище

UDC 330.342.24:339.5.9

**INTERNATIONAL INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF THE
KNOWLEDGE ECONOMY FORMATION
IN THE GLOBALIZATION CONDITIONS****Polyakov M., PhD in Economics***National University of Water and Environmental Engineering*

The article is related to the study of globalization processes in the sphere of science, education, innovations. The purpose of this paper is to determine the specific organization features of the international institutional environment for the knowledge economy formation and to characterize the international organizations role in this process. The article specifies the international institutional environment understanding,

that is created by international organizations and international legal institutions. The international organizations role in the modern world economic system was examined by summarizing the existing theoretical basis. The attention is focused on the United Nations activities, its specialized agencies (UNESCO, UNIDO, UNCTAD, World Intellectual Property Organization, etc.). The activities of the World Bank, the Organization for Economic Co-operation and Development, the World Trade Organization, international patent organizations, and the International Organization for Standardization have been analyzed. A set of international associations that take part in the knowledge economy institutionalization (the association of inventors, universities, academic cooperation, knowledge management, etc.) have been identified. Various types of sectoral international organizations (councils, forums, federations, institutions, agencies, societies, unions) promote to the international institutional environment organization for the knowledge economy formation. The international organizations role in the knowledge economy institutional environment formation has been characterized and directions for improving their effectiveness have been identified on the basis of the performed analysis.

Keywords: knowledge economy, institutes, globalization, international organizations, international politics, international institutional environment

Актуальність проблеми. Однією з особливостей сучасного етапу глобалізації став розвиток міжнародних організацій (МО) і міжнародно-правових інститутів, які багато в чому забезпечують економічні взаємодії країн і функціонування світогосподарської системи.

Пройшовши індустріальну фазу провідні країни світу почали перехід до економіки знань (ЕЗ), який значно прискорився внаслідок стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій з кінця ХХ ст. Цей еволюційний перехід впливає на все світове господарство і потребує відповідної інституціоналізації. З огляду на це, актуальним теоретичним і практичним завданням є дослідження особливостей формування міжнародного інституціонального середовища становлення економіки знань та характеристика ролі міжнародних організацій у цьому процесі.

Аналіз останніх наукових досліджень. Теоретико-методологічні засади дослідження економіки знань були закладені всесвітньо визнаними вченими: Б. Годіном, А. Даунсоном, П. Друкером, Г. Іцковіцом, Б.-А. Лундваллом, Ф. Махлупом, Дж. Мокіром, Б. Олсен, В. Пауелом, К. Сміт, К. Снеллманом, Р. Солоу, Дж. Стігліцем, Д. Форай, Ф. фон Хайєком, М. Шелером та іншими. Значний внесок у дослідження сутності і особливостей економіки знань внесли українські вчені-економісти, зокрема: О. Амоша, Г. Андрощук, А. Гальчинський, В. Геєць,

А. Жарінова, О. Захарова, І. Каленюк, Д. Лук'яненко, В. Семиноженко, С. Сіденко, В. Соловійова, Л. Федулова, А. Філіпенко, І. Ханін, М. Якубовський та інші.

У сучасній науці немає цілісного пояснення особливостей формування міжнародного інституціонального середовища економіки знань. Можна виділити окремі роботи, які становили основу цього дослідження. Проблематика міжнародної інституціоналізації економіки знань підіймається у межах концепції глобальної економіки знань (Дж. Робертс [1]), розвитку якої була присвячена стаття [2]. І. Ханін закладає методологічні засади дослідження і пояснює інституціональні передумови функціонування інформаційного простору на рівні національної економіки [3]. Проблеми інституціоналізації інформаційної глобалізації у контексті еволюції світового господарства підіймаються у роботі І. Хільчевської [4]. Формування інформаційного простору на рівні інтеграційного об'єднання країн досліджується у роботі В. Білозубенка [5]. Причому, автор розглядає це саме з метою максимізації інновацій і створення інноваційної системи ЄС, що близько до становлення економіки знань. У роботі О. Новакової пояснено розширення ролі міжнародних організацій у сучасному світовому господарстві (на прикладі концепції сталого розвитку) [6]. О. Месхія інтерпретує міжнародні організації як інституціоналізований механізм міжнародного співробітництва, що також стосується економіки знань [7].

Проведений аналіз теоретичних та емпіричних досліджень дозволяє говорити про фрагментарність дослідження особливостей формування міжнародного інституціонального середовища становлення економіки знань. Зокрема це стосується міжнародних організацій, увага до яких дещо знизилась в останні роки, хоча їх роль постійно зростає та у сфері економіки знань залишається недостатньо дослідженою.

Мета роботи: визначити особливості формування міжнародного інституціонального середовища становлення економіки знань та охарактеризувати роль міжнародних організацій у цьому процесі.

Викладення основного матеріалу дослідження. Підвищення рівня інституціоналізації стало наслідком розвитку процесів інтернаціоналізації та глобалізації, консолідації світового господарства. Поява МО та спеціальних в сфері знань міжнародно-правових інститутів є однією зі сфер трансформації світогосподарської системи і однією з

ознак переходу до ЕЗ на світовому рівні.

Теоретичні основи дослідження МО формуються трьома базовими підходами (інтернаціоналізм, універсалізм, реалізм), теоріями: конструктивізм, інституціоналізм, функціоналізм (як теорії міжнародних відносин). Станом на початок ХХІ ст. в світі створена розгалужена і складна мережа МО, які виконують широкий спектр функцій в різних областях, в тому числі в сфері розвитку науки і технологій, та які виступають основою багатобічного співробітництва та реалізації міжнародної політики. Це стосується як міжурядових, так і неурядових МО. Вони стали невід'ємним елементом світогосподарської системи.

З другої половини ХХ ст. роль МО як учасників міжнародних відносин зростає, вони все більше стосуються сфери науки і технологій та широко беруть участь у: створенні міжнародного режиму наукових досліджень; стимулюванні інновацій; налагодженні і забезпеченні міжнародного науково-технічного співробітництва; регулюванні науково-технологічного розвитку, в тому числі в частині визначення пріоритетів; виробленні міжнародної політики в сфері науки і технологій; захисту інтелектуальної власності. Зміна якості компетенцій, розвиток спеціалізованих МО, поява нових типів організацій дозволяє розглядати їх в контексті становлення ЕЗ. З точки зору сценарію наростання глобальної взаємозалежності держави, уряди, бізнес і громадянське суспільство будуть сприяти розвитку мережі МО та появі нових міжнародних структур в тому числі в науково-технічній сфері. Це створить глобальну систему знань.

Глобальна міжнародна організація ООН у своїй діяльності сприяє науково-технологічному та людському розвитку, становленню інформаційного суспільства, розвитку співпраці, освіти, що підтверджується низкою декларацій (про використання науково-технічного прогресу в інтересах світу та на благо людства, про право на розвиток, про встановлення нового міжнародного економічного порядку тощо) [8]. ООН в своїй діяльності виокремила науку, технології, інновації, освіту та ІКТ як окремий напрямок, що визначило спектр діяльності більшості спеціалізованих установ.

Так, діяльність ЮНЕСКО орієнтована на розвиток вищої освіти досліджень і знань на глобальному рівні, охоплюючи питання доступу до інформації, перетворення знань в суспільне благо. ЮНІДО в рамках своєї

діяльності сприяє інвестуванню в технології та інновації, проводить велику роботу в сфері розвитку підприємництва та модернізації промислової інфраструктури. ЮНКТАД активно діє в сфері захисту інтелектуальної власності, проводить велику інформаційно-аналітичну роботу в сфері науки та інноваційної політики. Міжнародна організація праці реалізує заходи в сфері освіти та підготовки, розвитку навиків у зв'язку зі змінами ринку праці, мобільності висококваліфікованих працівників і студентів. Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) є глобальною організацією, яка виконує адміністративні функції щодо 26 міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності, підтримуючи тим самим прогрес знань, інновації та творчу діяльність на світовому рівні. Спеціальні заходи щодо становлення ЕЗ на рівні регіонів світу реалізують регіональні економічні комісії, зміцнюючи національну політику в сфері інновацій та конкурентоспроможності.

Провідні МО, що не належать до системи ООН, також орієнтують свою діяльність на підтримку прогресу знань. Так, Світовий банк реалізує стратегію побудови економіки знань, програму «Знання для розвитку» (2011 р.), проводить міжнародні конференції. Також Світовий банк реалізує проекти в сфері ІКТ, первинної, вторинної і третинної освіти, професійного навчання, промислової підготовки, дорослої грамотності та зайнятості, розвитку людських ресурсів та багатьох ін. Велику кількість заходів Світовий банк реалізує на підтримку країн, що розвиваються.

Концепція ЕЗ широко використовується в діяльності Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) за низкою напрямків. Перш за все, ОЕСР формує довгострокову стратегію економічного розвитку країн-членів, яка за характером є міжнародною. Так звана Інноваційна стратегія, прийнята в 2010 р., була оновлена в 2015 р. З початку 1990-х рр. ОЕСР розробила та удосконалює міжнародні стандарти інноваційної діяльності та політики. З 1996 р. ОЕСР активно розробляє рекомендації з побудови ЕЗ (капітал знань, дослідницькі університети, політика розвитку знань). Потрібно зазначити, що ОЕСР останнім часом велику увагу почала приділяти ІКТ та роботі з даними в сфері інновацій. Необхідно зазначити й про роль Світової організації торгівлі (СОТ) в глобальній універсалізації правових норм захисту інтелектуальної власності. СОТ адмініструє реалізацію ТРІПС.

В рамках міжнародної системи захисту інтелектуальної власності

потрібно враховувати роль патентних організацій і бюро: 1) Європейська патентна організація та Європейське патентне відомство; 2) Євразійська патентна організація та Євразійське патентне відомство; 3) Африканська регіональна організація промислової власності; 4) Африканська організація інтелектуальної власності. Ці організації, крім випуску патентів, здійснюють міжнародну експертизу, пошук, поширення патентної інформації, сприяють розвитку міжнародно-регіонального партнерства. Значну роль в інституціоналізації глобального середовища виконує Міжнародна організація зі стандартизації, діяльність якої стосується стандартизації в різних галузях, крім електротехніки та електроніки.

Іншими міжнародними організаціями, які беруть участь в інституціоналізації міжнародного середовища, є: 1) Міжнародна федерація асоціацій винахідників; 2) Міжнародна асоціація університетів; 3) Міжнародна асоціація наукових парків та галузей інновацій; 4) Асоціація академічного співробітництва; 5) Арабські асоціації економіки знань; 6) Міжнародні регіональні банки розвитку в частині фінансування інвестиційних проектів в сфері НДДКР і технологій.

Певну роль у поширенні досвіду та організації взаємодії з налагодження зв'язків в різних сферах і галузях грають спеціалізовані асоціації та товариства, наприклад: Міжнародна асоціація менеджменту знань; Міжнародна асоціація професіоналів в сфері інновацій, Міжнародна асоціація інженерів знань, Міжнародне товариство з організації знань. У процеси формування міжнародного інституціонального середовища ЄЗ входять галузеві МО, наприклад: Рада з досліджень в області охорони здоров'я з метою розвитку, Міжнародна рада з науки, Міжнародна організація законодавчої метрології, Міжнародна організація з вивчення геному людини, Глобальний форум для наукових досліджень в галузі охорони здоров'я, Міжнародна федерація з теорії механізмів і машин, Міжнародний математичний союз. Такі МО сприяють міжнародній галузевій співпраці в сфері НДДКР, технологій, стандартизації, займаються координацією та реалізують заходи міжнародної політики.

Існуючі МО утворили мережу, яка інституціоналізує ЄЗ на міжнародному рівні (рис. 1).

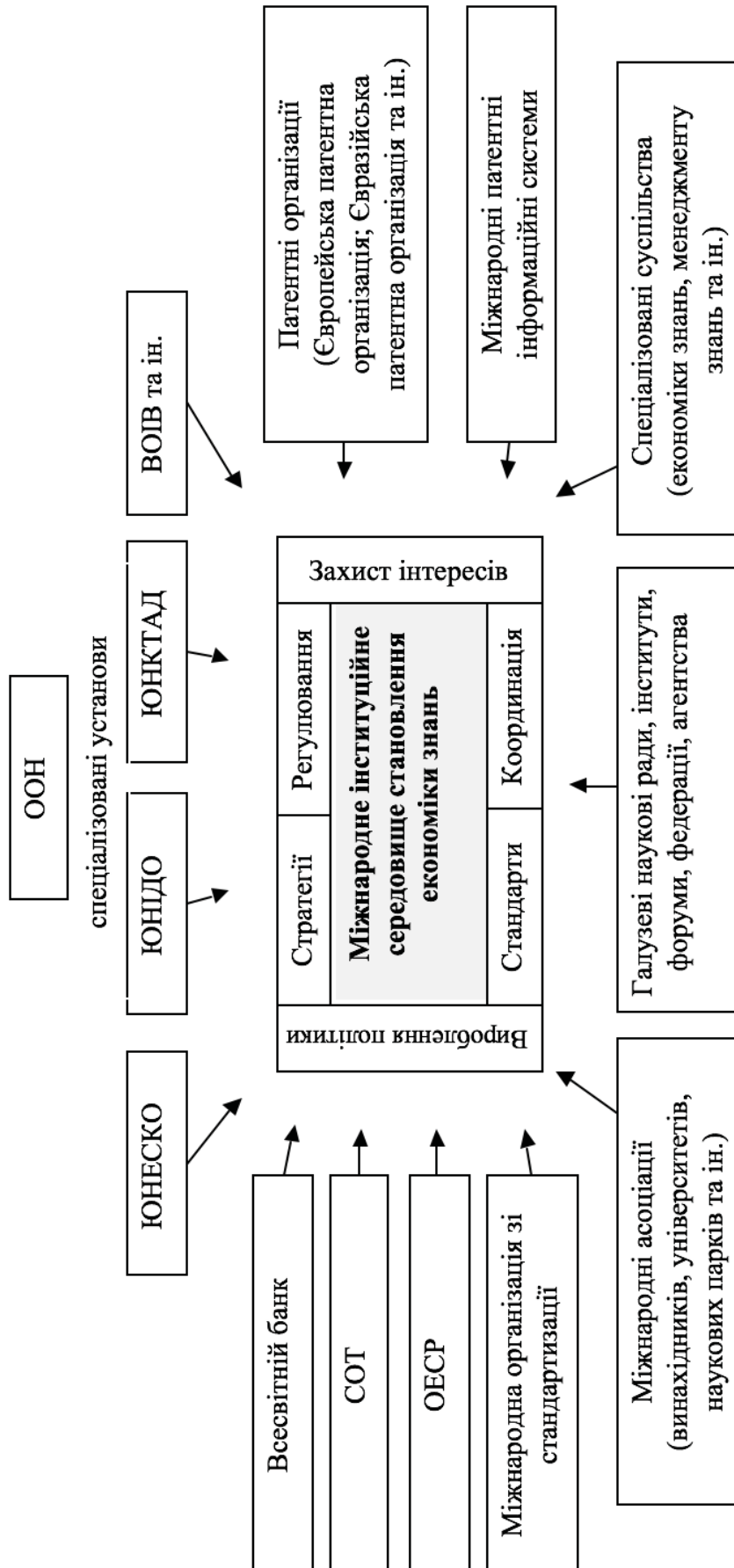

Рис. 1. Мережа міжнародних організацій в інституційному середовищі становлення економіки знань
Розроблено автором

Таким чином, роль універсальних МО проявляється на глобальному рівні та стає основою глобальної інституціоналізації в сферах, пов'язаних зі становленням ЕЗ. Аналіз діяльності універсальних МО показує, що їх формування та розвиток засновані на спільності інтересів країн. МО займаються питаннями, які становлять спільний інтерес, і в цих сферах забезпечують як індивідуальні, так і колективні (співробітництво) дії.

Обмеження в індивідуальному прийнятті рішень країнами допускаються тільки в установлених міжнародною спільнотою випадках. Практично всі МО створюють механізми колективного прийняття рішень і співробітництва, тому їх розвиток призводить до перевизначення ролі держав, в тому числі в сфері знань.

Система МО охоплює всі сфери ЕЗ, а її становлення ставить завдання щодо розвитку цієї системи, сприяючи консолідації зусиль держав у забезпеченні НТП і розвитку колективного прийняття рішень і дій.

Розглядаючи МО як рушійну силу становлення ЕЗ на світовому рівні (найбільш яскраво це проявляється в діяльності ОЕСР, охоплюючи переважно розвинені країни) слід зазначити: збільшення кількості та потенціалу МО, діяльність яких пов'язана зі складовими ЕЗ; розширення географічного охоплення та компетенцій в різних сферах; поступове зміщення акценту на вирішення завдань загального інтересу країн світової спільноти; зміцнення інституційної спроможності МО; посилення автономності та самостійності МО та їх повноважень; розширення компетенцій МО; поява нового рівня управління процесами економічного, науково-технічного та соціального розвитку; поступове набуття діяльністю МО характеру стратегічної для світової спільноти.

У той же час слід зазначити, що МО не змогли взяти на себе основні функції управління науково-технічним і соціальним розвитком, а тільки доповнюють і координують національну політику. Характер втручання МО залишається переважно «м'яким». Основи наднаціональності та наднаціонального управління знаходяться на етапі формування. Знання, наука і техніка залишаються під контролем, перш за все, держав, навіть при посиленні наднаціонального впливу на суверенний контроль. Хоча в окремих галузях науки і техніки (наприклад, атомна енергетика) та правового забезпечення (наприклад, судовий захист прав на інтелектуальну власність) є стійкі наднаціональні елементи, права створювати заборонні норми прямої дії та втручатися у внутрішню компетенцію країн.

Напрямки прояву ролі (функцій) МО в системі міжнародних

відносин і перетворення світового господарства, позитивні і негативні наслідки їх діяльності, проблеми розвитку інституту МО представлені на рис. 2.

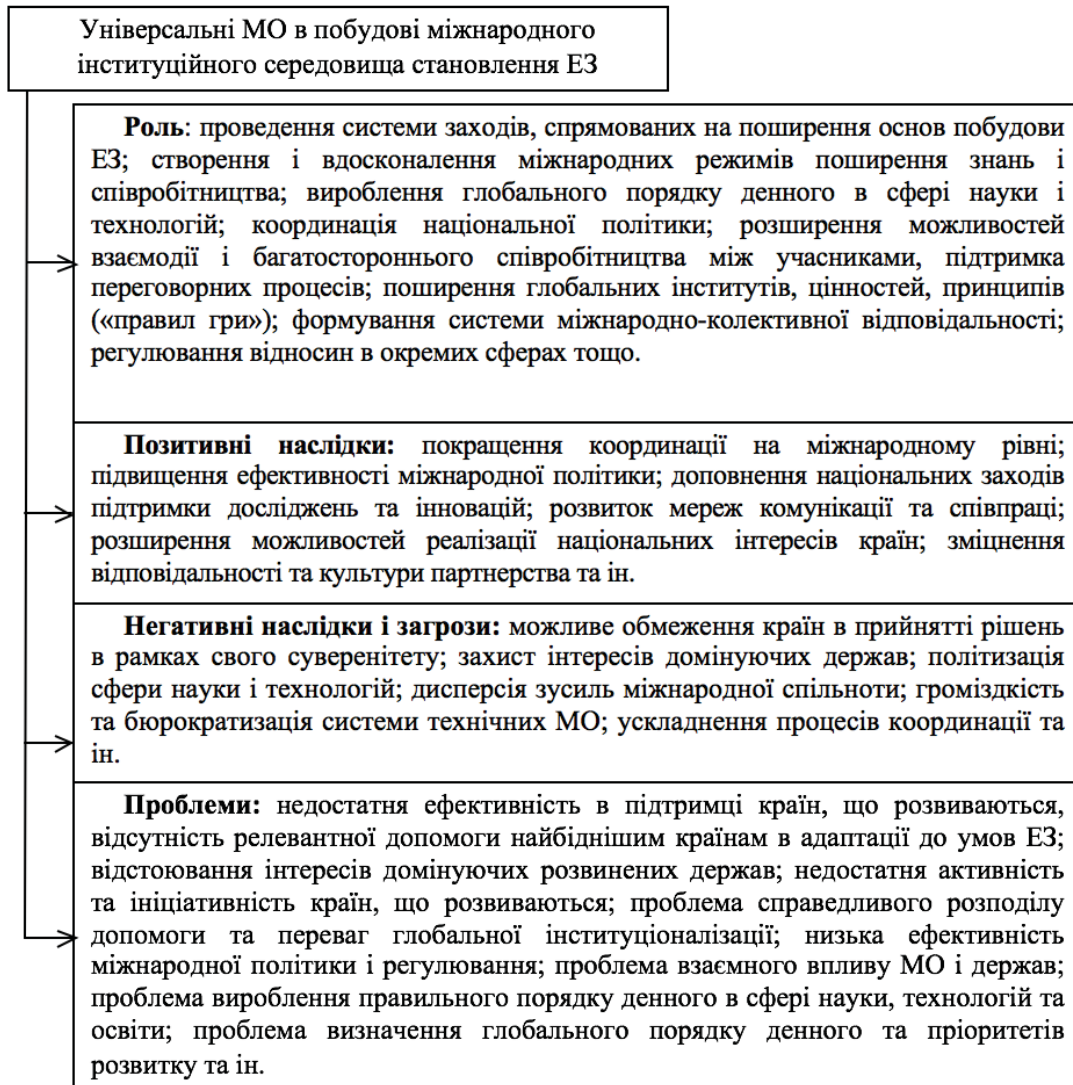

Рис. 2. Роль, наслідки та проблеми діяльності універсальних МО у формуванні міжнародного інституційного середовища становлення ЕЗ

Розроблено автором

Очікуване підвищення ефективності діяльності МО в інтересах світової спільноти в найближчій перспективі, на нашу думку, необхідно пов'язувати з наступними напрямками:

- орієнтація НТП і знань на вирішення проблем людства в рамках глобального управління, перетворення знань в суспільне благо для колективної вигоди і здорової конкуренції;
- активізація зусиль на подоланні монополії на нематеріальні активи та глобальний доступ до пріоритетних технологій, по боротьбі зі зростаючою залежністю країн, що розвиваються, від розвинених;

- осуществление поиска большей симметрии и равенства возможностей, доступа к преимуществам, созданным прогрессом знаний;
- здійснення пошуку більшої симетрії та рівності можливостей, доступу до переваг, створених прогресом знань;
- участь в подоланні агресивно-конфліктної парадигми у відносинах між країнами, створюючи міжнародні умови для становлення ЕЗ;
- реалізація базових принципів розвитку міжнародних економічних відносин, в тому числі принципів справедливості, рівності та універсальності в якості керівництва діяльністю МО;
- сприяння появі нових організацій, угод і норм на захист інтересів світового співтовариства;
- вдосконалення режимів поширення знань, співпраці, проведення НДДКР для досягнення рівності та загального отримання переваг в умовах комерційного та некомерційного використання;
- розвиток мереж і процесів горизонтальної взаємодії у співпраці, різних спільнот;
- розширення ролі та підвищення активності МО у вирішенні практичних проблем, включаючи мікрорівень;
- забезпечення справедливого використання загальних і колективних ресурсів;
- підвищення активності в сфері захисту інтересів і підтримки країн, що розвиваються, посилення їх партнерства;
- створення нових інститутів, що відповідають потребам і формату ЕЗ, зміна якості регулювання;
- розширення участі МО в розвитку наукового і технологічного потенціалу країн, захисті інтелектуальної власності, забезпеченні різного доступу до знань;
- нарощування потенціалу МО в підтримці країн, що розвиваються, скороченні глобальної асиметрії, фінансуванні фундаментальних та експериментальних досліджень в інтересах світової спільноти;
- зміцнення соціального напрямку діяльності МО в умовах ЕЗ, охоплюючи людський розвиток, рівність можливостей, освіту, використання ІКТ, захист права людини в сфері знань та участі в НТП.

На поточному етапі потрібно зосередити увагу на формуванні

ефективних механізмів реалізації міжнародних науково-технічних програм і проектів та їх фінансування, а також створенні систем моніторингу, особливо в питаннях прогресу країн, що розвиваються.

Виходячи з цих змін, необхідно очікувати розширення ролі МО у побудові глобальної системи знань, а саме її інституційних і організаційних складових. Поки можна говорити про формування міжнародної системи підтримки НДДКР, яка реалізується переважно опосередковано.

Допомога МО країнам, що розвиваються, повинна бути спрямована на зменшення їх вразливості щодо розвинених країн і забезпечення справедливості в галузі знань. Для стимулювання міжнародної спільноти до зменшення вразливості країн, що розвиваються, необхідні специфічні механізми (інструменти) міжнародної допомоги і активізація цільового співробітництва розвинених країн та МО. Також важливо активізувати співпрацю між країнами, що розвиваються, координацію їх дій, створення спеціальних режимів співробітництва. На національному рівні необхідно сприяти подоланню інституціональної нестабільності в країнах, що розвиваються. Додатково можуть створюватися спеціальні режими отримання знань і технологій, які мінімізують витрати країн, що розвиваються. Питання надання знань і допомоги країнам, що розвиваються, представляється суперечливим і риторичним. Проте, це не стосується створення мінімального наукового потенціалу і технологічних можливостей у бідних країнах, достатніх для побудови виробничої системи та інноваційного середовища. До того ж, може створюватися особливий пул знань, які передаються країнам, що розвиваються.

Закликаючи до припинення глобальної нерівності в підтримці досліджень та інновацій, необхідно підкреслити, що ця підтримка повинна бути в цілому розширена, в тому числі за рахунок діяльності МО. Серед заходів з підвищення ефективності МО: моніторинг дій та успіхів в подоланні несправедливості; впровадження механізмів цільової підтримки країн, що розвиваються в сфері знань; розробка стратегій підтримки країн, що розвиваються, в тому числі за регіонами, видами технологій, складовими ЕЗ; надання допомоги країнам, що розвиваються, в формуванні та реалізації порядку денного; впровадження нових механізмів фінансування (розподілу ресурсів) для країн, що розвиваються, міжнародних проектів, опосередковуваних МО; визначення траєкторій прогресу знань громадського характеру.

Додатково може бути створений постійний інститут для зміцнення національних систем наукових досліджень, освіти, інновацій, для моніторингу в сфері ЕЗ.

Висновки. Становлення економіки знань у контексті глобалізації почало вимагати відповідної інституціоналізації та формування міжнародного інституціонального середовища, що створюється міжнародними організаціями і міжнародно-правовими інститутами. Перехід до економіки знань забезпечує цілий ряд універсальних та спеціальних міжнародних організацій, які формують основу для багатостороннього співробітництва та реалізації міжнародної політики. У той же час, діяльність міжнародних організацій у контексті розширення їх ролі вимагає певного удосконалення та розвитку. Зокрема, це стосується підтримки країн, що розвиваються. На розробку відповідних пропозицій будуть спрямовані подальші дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Roberts J. The global knowledge economy in questions / J. Roberts // *Critical perspectives on international business*. – 2009. – Vol. 5, №4. – pp. 285-303.
2. Поляков М.В. Основи концепції і складники глобальної економіки знань / М.В. Поляков // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: збірник наукових праць*. Серія: економіка і менеджмент, Одеса. – 2016. – Вип. 21. – С. 32-36.
3. Ханін І.Г. Інституційні передумови функціонування інформаційного простору національної економіки / І.Г. Ханін; Донецьк: АРТ-ПРЕС, 2012. – 270 с.
4. Хільчевська І.Г. Інформаційна глобалізація: сучасні тенденції та перспективи [Електронний ресурс] / І.Г. Хільчевська // *Геополітика и екогеодинамика регионів*. – Т. 10, вып. 2. – Режим доступу: <http://geopolitika.crimea.edu/arhiv/2014/tom10-v-2/050xilch.pdf>.
5. Білозубенко В.С. Інноваційна система Європейського Союзу: особливості формування та розвитку: моногр. / В.С. Білозубенко. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2012. – 456 с.
6. Новакова О.В. Роль міжнародних неурядових організацій реалізації концепції сталого розвитку [Електронний ресурс] / О.В. Новакова // *Політологічні записки*. – 2013. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_4.
7. Месхія О. Генеза розвитку міжнародних організацій як інституціоналізованого механізму міжнародного співробітництва / О. Месхія // *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. – 2014. – № 6. – С. 62-69.
8. Офіційний веб-сайт ООН [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.un.org>.